

Aktrisens böcker: Beata Charlotta Ekermans bibliotek 1790

Margareta Björkman

Den 16 januari 1790 dog mademoiselle Beata Charlotta Ekerman i Stockholm, endast 31 år gammal.¹ Inom några veckor efter frånfallet genomfördes den lagstadgade bouppteckningen. Förrättningen kunde, när det gällde mer förmögna personer, ta ganska lång tid att genomföra. I Charlotte Ekermans fall tog den tre dagar i anspråk: den 11, 12 och 13 februari 1790. Bouppteckningar är ovärderliga källor för forskare på skilda fält. Knappast några andra kvarlämnade dokument avslöjar så mycket om människors materiella villkor. Utifrån nedteckningarna kan vi i dag, ofta i detalj, återskapa den avlidnas hemmiljö. Rum kan möbleras, väggar tapetseras, golv förses med mattor, fönster med gardiner. Allt noterades omsorgsfullt — kökets kastruller och pannor, serviser att äta på, bestick att äta med och sängens madrasser, ejerdun och lakan.

Bouppteckningen efter Charlotte Ekerman visar att hon hade levt på en materiell nivå högt över genomsnittet. Hennes våning hade varit utsökt möblerad, själv hade hon varit en ytterst välklädd skönhet (vad beträffar skönheten finns det några porträtt som vittnar om detta)² och hon var ägare till en bokhylla, som kunde ge plats åt hennes boksamling. Till bouppteckningen fogades en lista där de böcker som varit i hennes ägo hade noterats.³ Det var inte självklart att en sådan specificerad lista skulle upprättas. I de flesta fall nöjde sig boupptecknaren med att ange en klumpsumma för det uppskattade värdet på böcker, i de fall där sådana hade funnits.

Beata Charlotta Ekerman föddes 1758. Hon var dotter till Catharina Ahlgren i hennes äktenskap med husarlöjtnanten Bengt Edvard Ekerman.⁴ Hennes föräldrar tillhörde båda ett uppåtgående ofrälse högreståndsskikt. Morfadern var härads-hövding och farfadern borgmästare i Norrköping.⁵ Men dessa hade båda gått bort i förtid och lämnat efter sig änkor med minderåriga barn. Det sociala uppåtgåendet kunde i sådana fall lätt förbytas i sin motsats. Charlottes utsikter till ett ståndsmässigt liv försämrades dessutom av att föräldrarna skildes när hon var tio år. Som orsak till skilsmässan uppgavs otrohet, så kallat enkelt hor, från mannens

sida. Tillsammans med sina tre syskon växte Charlotte upp hos sin ensamstående mor i Stockholm. Modern arbetade hårt för att försörja sina barn. Under några år på 1770-talet gav hon under pseudonymen Adelaide ut en så kallad fruntimmerstidning och var dessutom verksam som översättare.

Charlotte och hennes yngre syster Catharina Juliana (Julie), kunde inte sitta hemma och vänta på att bli bortgifta. Så tidigt som möjligt gällde det för dem att klara av sin egen försörjning. Charlotte gick till teatern. År 1774 kom hon till Petter Stenborgs teater. Hon skulle vara beredd att uppträda som sångerska, dansare och skådespelerska. Samma år gjorde hon ett mycket lyckosamt framträdande som Mechtilde, den kvinnliga huvudrollen i skådespelet *Birger Jarl*.⁶ Hennes snabba avancemang förorsakade en viss turbulens i kåren. Särskilt den uppburna primadonnan fru Elisabeth Olin fann sig orättvist åsidosatt. Efter ytterligare två år återfanns Charlotte Ekerman i Kungl. teaterns trupp.⁷

I ett brev till Patrik Alströmer fällde Carl Christopher Gjørwell följande kommentar till Charlotte Ekermans scenframträdande:

Flickan är ett ystert stycke. Kördes bort af Hr Gallodier [balettmästare] såsom oduglig Danseuse, och stannade i Choëuren som en ganska mediocre Sångerska; men varandes stark i affecter och gester, har hon befunnits skickelig til Actrice.

För hennes insats som Mechtilde har han bara lovord: "Hon spelte rolen ganska väl med mycken känsla och stor intelligence."⁸

Som ung, vacker skådespelerska kunde Charlotte Ekerman inte undkomma närgången uppvaktning. Det dröjde inte länge förrän hon omtalades som hertig Carls älskarinna. Denne visade ett särskilt starkt intresse för unga skådespelerskor, vilka inte hade mycket att sätta emot propåer om ett liv i en lyx som de annars aldrig hade kommit i närheten av. För det hörde till att teaterns kvinnor skulle vara tillgängliga. När sedan hertigen försköt Charlotte i två omgångar blev hon otröstlig. Hon stod då utan beskyddare. Olyckorna hopades. Hon ansågs ha förtalat kungen och hon sades vara skyldig till barnamord. Ryktena var i svang och ett tag såg det ut som om hon skulle hamna på Spinnhuset.⁹

Då uppträdde Carl Sparre som räddare. Sparre var överståthållare i Stockholm med stort inflytande ända upp till kungen själv. Han lyckades förvandla det hotande straffet till förvisning ur landet. År 1782 försvann Charlotte från Sverige. Hon slog sig ner i Paris. Men hon skulle inte lämnas helt utan ekonomisk kompensation. En pension från hertigen hade utlovats.¹⁰

Charlotte Ekerman blev kvar utomlands i fyra år. Från augusti 1784 till februari 1785 kan man följa hennes resa till Italien i breven till Sparre.¹¹ Hon hade

låt sig inbjudas till Italien av en neapolitanare, hertig Coscia. Hon beskriver detta erbjudande som ett sätt för henne att överleva, när den pension som hon var lovad av hertig Carl uteblivit. Charlotte tar sig fram på egen hand, dock inte helt utan betjäning. En kammarjungfru och en vägvisare som hade tjänat baron Taube utgjorde hennes följe. Resan går via Torino och Bologna och vidare till Florens, Rom och Neapel, där hon blir kvar under oktober och november 1784. I sitt brev daterat Rom den 15 januari 1785 förklarar Charlotte för Sparre att hon börjar misströsta om att komma iväg från Rom. Vägarna är fortfarande ofarbara och hon oroar sig för sin bröstsjukdom, sin "maladie de poitrine". Nästan en månad senare meddelar hon att avfärden ska ske inom två timmar. Resan har dragit långt över den planerade tiden. Hon har varit sjuk först i Neapel och sedan åter i Rom. Hon är mager och svag men längtan mot norr är stark. Denna gång tar hon vägen över Livorno, Genua och Genève. Det sista bevarade brevet till Sparre kommer från Paris, daterat den 18 augusti samma år.

Charlottes yngre syster Catharina Juliana (kallad Julie) fanns 1785 som "husjungfru" i överståthållaren Carl Sparres hushåll.¹² Hon hade redan som tonåring blivit "omhändertagen" av Sparre, som efter sin hustrus död 1780 snart gjorde sig känd för "en överdrifven böjelse till könet".¹³ Julie blev kvar hos Sparre tills denne började se sig om efter någon att gifta om sig med. Då var han inte längre intresserad av att behålla husjungfrun Julie. Sparre ordnade upp situationen genom att 1789 gifta bort Julie med en sekreterare Björckegren, vilken samtidigt påpassligt utnämndes till borgmästare i Linköping. Kontakten med Sparre upprätthölls via brev, i vilka Julie benämnde honom än välgörare, än pappa.¹⁴

I storasyster Charlottes brev till Sparre uttrycks en intensiv hemlängtan till ett Sverige som ställs i positiv kontrast till det opålitliga Frankrike och det hierarkiska Italien med dess sociala skrankor. Hur Charlotte Ekerman tillbringade sina år i Frankrike är inte alldeles klart, men det är tydligt att hon lät sig underhållas av olika män i framskjuten ställning. Under den resa som hon 1784–1785 företog till Italien blev hennes utsatta position särskilt påtaglig. Den reseberättelse som kan utläsas ur hennes brev till Sparre är både spännande och upprörande. Hur den landsförvisade aktrisen Ekerman på egen hand tar sig fram genom Europa, knyter kontakter med Vatikanen och det neapolitanska hovet, hela tiden i skräck för att hennes verkliga identitet som svensk skådespelerska utan rekommendationsbrev skall avslöjas, är en gripande historia. Hennes prekära situation hindrade henne dock inte från att med skarp iakttagelseförmåga läsa av det italienska samhället. Hon gav sig på italienska språkstudier, trots att hennes grundliga franskkunskaper (breven är mestadels skrivna på franska) egentligen räckte för de socialt exklusiva miljöer hon togs emot i.

När Charlotte Ekerman år 1786 äntligen fick tillåtelse att återvända till Sverige kunde hon föra med sig värdefulla tillhörigheter som hon lyckats samla på sig under sin vistelse i Frankrike. Ryktet gör gällande att hon under sina sista år i Stockholm var älskarinna till den holländske ministern van der Bork. Dessutom sägs hon då ha verkat som spion åt polisen mot en årlig ersättning på 666 riksdaler.¹⁵ Från 1787 finns ännu ett Gjørwell-citat som ger en ögonblicksbild av Charlotte och hennes syster. Några medlemmar ut bondeståndet gjorde ett teaterbesök på Drottningholm för att fira brännvinets frisläppande. I teatersalongen kom dessa odalmän att slå sig ner bredvid ”de begge vittra och belevade Mamsellerna Ekerman, hvilka ock visste at med sina angenäma Discourser vidareöka dessa Dannemäns lycksalighet: hvilket ock af alla med et särdeles Välbehag ansågs”.¹⁶

Att Charlotte Ekerman kunde väcka uppmärksamhet bara genom sin somptuösa garderob förstår man när man tar del av bouppteckningen. Hennes gångkläder värderades till 575 riksdaler 32 skilling. Det dyraste plagget var en päls med ”Såbel Kant och Gråwårks bukar till foder” värd 50 riksdaler. Hennes smyckeskrin var mer än välfyllt. Bland konstföremål fanns två dyrbara marmorstatyetter som var så pass exklusiva att boupptecknarna inkallade skulptören Johan Tobias Sergel för att värdera dem. Ett intyg har bifogats själva bouppteckningshandlingen där Sergel förklarar dem värda inte mindre än 150 riksdaler var.¹⁷

Charlottes hälsa hade inte varit den bästa. Under sin resa till Italien låg hon flera gånger allvarligt sjuk.¹⁸ Bakom den ”maladie de poitrine” som hon själv nämner dolde sig tidens gissel: lungdot. En ansträngande livsföring hade tårt på hennes motståndskraft. Efter fyra år i Stockholm dog hon den 16 januari 1790. Vid sin död lämnade Charlotte Ekerman 2 700 riksdaler att fördelas på arvingarna. I denna summa var boksamlingen inräknad. Den värderades till 11 riksdaler 32 skilling. Det var exakt samma värde som ett ”emaillet tandpetare federal” hade tillmätts. Böcker må ha varit dyra att införskaffa. I dessa sammanhang blev de emellertid alltid lågt värderade.

Bouppteckningars källvärde

En bouppteckning är ett dokument som ska ligga till grund för hur arvet efter en avlidne person fördelas. Den är en offentlig handling som enligt lag ska upprättas inom tre månader efter dödsfallet. I bouppteckningen fastställs dödsboets ekonomiska status, plus eller minus. I dag är bouppteckningens detaljredovisning ofta begränsad men på 1700-talet skulle den avlidnas tillgångar anges in till minsta strumpeband. Men när det kom till böcker var man ofta summarisk. Sist bland

Charlotte Ekermans tillgångar angavs under rubriken "Böcker": "Åtskillige, större delar i Theatre historien samt fransyska Romaner". Det samlade värdet sattes, som nämnts, till 11 riksdaler 32 skilling. Omedelbart efter följer, med annan handstil, tillägget "enligt bilagde förteckning". Det är denna infogade bilaga som ger möjlighet att återuppväcka Mlle Ekermans lilla bibliotek.

Min avsikt med följande studie är att sätta några av de förtecknade böckerna i relation till sin innehavare. Sambandet mellan en ägare och hennes böcker är mångfacetterat och stundtals komplicerat. Bokägare var och är ingen homogen grupp. Samlaren arbetar på att utöka antalet ägda böcker utifrån olika kriterier. För nöjesläsaren är inte själva bokägandet det primära. Kunskapssökarens situation var under en tid som låg långt före informationssamhället helt beroende av tillgången till böcker. Är det möjligt att bilda sig en verklig uppfattning om hur Charlotte Ekerman förhöll sig till sina böcker? Var hon en samlare? Var hon en utpräglad nöjesläsare? På vilket sätt har hon kunnat använda sina böcker för att orientera sig i sin omvärld? Vi kan inte vänta oss några tydliga eller definitiva svar, men en diskussion utifrån dessa och liknande frågor kan förhoppningsvis ändå i någon mån bidra till kännedomen om 1700-talets läsvanor.

Det finns flera skäl att inte ta för givet att förteckningen exakt återger vad som en gång fyllde Charlotte Ekermans bokhylla. Det är till exempel vanligt att böcker som ansågs vara av ringa värde, ekonomiskt och/eller moraliskt, endast uppgavs i klump som till exempel "5 Diverse fransöska Comedier". I sådana fall går förstas möjligheten att identifiera det enskilda verket förlorad. Det kan också tänkas att böcker undanhållits förrättningsmännens ögon. Det gäller främst böcker av "förgriplig" karaktär. I tidens utgivning ingick ju såväl radikal upplysningsfilosofi som pornografi. Sådana "förbjudna" böcker fanns det all anledning att undanskaffa innan de förknippades med den döda.¹⁹

Dessa reservationer får dock inte hindra oss från att utnyttja den information som faktiskt finns tillgänglig.²⁰ Först ska de verk som döljer sig bakom skrivarens kryptiska förkortningar och ofta egensinniga stavning identifieras så långt det är möjligt. Det är ett mödosamt arbete som dock under senare år förenklats genom att vi fått tillgång till de stora forskningsbibliotekens digitala kataloger. Man kan sedan försöka tydliggöra böckernas samband med Charlotte Ekermans person och även undersöka deras allmänna representativitet för tiden. Ett särskilt intresse får Charlotte Ekermans boksamling mot bakgrund av att ämnet kvinnors läsning under större delen av 1700-talet var en het fråga i den allmänna debatten.

Men vilka av sina böcker hade Charlotte Ekerman läst? Vilka hade hon "bara" ställt upp i sin hylla för att de skulle vara en del av möblemanget, för att de hade

vackra band eller för att deras titlar kunde ge status åt sin ägare? Vi kan inte komma fram till några definitiva svar på sådana frågor, men mot bakgrund av vad som är känt om Charlotte Ekerman kan man resonera runt olika tänkbara möjligheter. Låt oss kalla dessa resonemang för grundade spekulationer.

Bokförteckningens ordning

I listan förekommer 63 poster. En post kan bestå av mer än ett verk. Ett verk i sin tur består ibland av flera band. Eftersom begrepp som *tome*, del och band blandas har jag avstått från att försöka bestämma hur många volymer som fanns i Charlotte Ekermans bibliotek.²¹

Böckerna är registrerade efter format. Det var under denna tid det vanligaste sättet att skapa ordning; ännu var den alfabetiska sorteringsprincipen ovanlig. Folianter – ett format som i princip var förbehållet lärda böcker – saknades hos Mlle Ekerman. Åtta poster registrerades under rubriken kvarto: det handlar om lexikon och teaterpjäser. Det stora flertalet av Mlle Ekermans böcker var oktaver. Sju poster antecknades som duodecimer. De små formaten dominerade således. Det förvånar inte, ty utvecklingen under 1700-talet gick klart mot de mindre formaten.²² Stilmässigt fanns en allmän estetisk tendens som favoriserade liten framför stor. Också den ökande efterfrågan från en växande kundkrets, som innefattade nytillkomna sociala skikt, innebar en prispress. Priset på böcker som skulle attrahera kunder nedanför den ekonomiska eliten måste vara överkomligt.²³ Och små böcker blir billigare att framställa än stora.²⁴ Ännu en aspekt är värd att nämnas. De små formaten lät sig helt enkelt "tas med". På resor, ute i naturen, slank de lätt ner i fickan. Man kan till och med hävda att de små böckerna var ett tecken i tiden, en tid då många människor kom att leva allt rörligare liv. För Charlotte Ekerman, som reste med sina böcker, bör det ha varit väsentligt att dessa inte var alltför otympliga.

Kan man säga något om den relativa storleken på Mlle Ekermans boksamling? Ja, man kan till exempel jämföra med de bokförteckningar som Henrik Grönroos och Ann-Charlotte Nyman återger i *Boken i Finland*. I borgmästarens i Uleåborg, Nils Celsius (död 1800), bouppteckning antecknades 68 poster med böcker.²⁵ Charlotte Ekerman låg således praktiskt taget i paritet med Celsius. Borgmästaren i Lovisa, Adam Flodman (död 1789) hade ägt en samling som omfattade 48 poster, klart under de 63 som konstituerade Ekermans bibliotek.²⁶ I själva verket är det få av de boksamlingar som registrerats hos Grönroos och Nyman som kan

tävla med Charlotte Ekermans. Förmodligen kunde dock hela samlingen rymmas i den bokhylla som fanns i Beata Charlottes lägenhet.²⁷

Ofta är det svårt att påvisa att böcker efter avlidna kvinnor verkligen varit deras egna. Änkor har ärvt sin makes boksamling. Ogifta kvinnor har som vuxna fortsatt att leva i samma hushåll som sin far och bröder eller ingifta män. I Charlotte Ekermans fall kan vi vara säkra på att boksamlingen bestod av hennes egna böcker. Hon hade inte ärvt böcker från någon manlig släkting, även om man inte kan utesluta att hon mottagit gåvor från de män som omgav henne. Det faktum att vi har att göra med böcker tillhörande en kvinna vars identitet är känd gör Mlle Ekermans samling särskilt intressant.

Språk

Charlotte Ekermans samling dominerades helt och hållet av franskspråkiga böcker. 45 poster av den totala summan 63 bär franska titlar. Franskans ställning som kommunikationsspråk inom de högre samhällsklasserna är väl belagd. Charlotte Ekerman levde sitt liv i utkanten av de högsta samhällsskikten och hennes boksamling var lika franskdominerad som andra samlingar tillhöriga personer ur de högre klasserna.²⁸ Redan hennes verksamhet inom teatern bör ha gjort henne hemmastadd med franska språket.²⁹ Under vistelsen i Paris kom hennes franska att stärkas och i sina brev till Carl Sparre valde hon mestadels franska framför svenska. Dessutom pekar det mesta på att majoriteten av böckerna hade införskaffats under hennes vistelse i Paris. En stor del av dem bär tryckår som sammanfaller med eller ligger nära hennes Paristid. Paris är dessutom den vanligast förekommande tryckorten.

Mera överraskande är att engelskspråkiga böcker kommer närmast i antal titlar. Femton poster noteras med titlar på engelska. Kunsaker i det engelska språket sågs under denna tid som något exklusivt, förbehållet en kulturell elit som kunde kosta på sig studier i ett främmande språk utöver franskan. Att aktrisen Ekerman innehade engelskspråkig litteratur behöver förstås inte nödvändigtvis betyda att hon behärskade språket, men i varje fall vittnar dessa böcker om att hon var lyhörd för en av tidens trender, anglofili. Förekomsten av två engelska lexika (svensk-engelskt och fransk-engelskt) och två engelska grammatikor på franska ger också en antydning om att Mlle Ekerman arbetade målinriktat på att tillägna sig kunsaker i det engelska språket.³⁰ Av breven från Italien framgår också att hon under sin resa kom i kontakt med engelska notabiliteter. I Florens där hon uppehöll sig i

september 1784 träffade hon dagligen den engelske ministern Horace Mann som samlade en skara notabiliteter runt sig.³¹

Även italienska böcker fanns i samlingen. Totalt rör det sig om sex poster. De som upprättade listan hade uppenbarligen vissa svårigheter med italienskan. De valde att beskriva böckerna i stället för att ange titlar. Här fanns språkliga handböcker som enkelt kunde noteras som lexikon eller grammatikböcker. Endast när det gäller "Notizie dell'Origine e Progressi dell' Instituto delle Scienze di Bologna" försökte man sig på att återge den italienska titeln.³² Förekomsten av italienskspråkiga volymer har sin uppenbara grund i den italienska resan. I breven skriver Charlotte om sina försök att lära sig italienska. I stället för att besöka teatern där pjäserna var för dåliga för hennes smak ägnade hon mycken tid åt att lära sig italienska, "qui n'est vraiment pas si facile que l'on s' imagine".³³ Hon var inte utan hjälpmedel för sina självstudier. Ett fransk-italienskt lexikon och en italiensk grammatik noterades vid bouppteckningen.³⁴ Några gånger prövade hon på några enkla italienska fraser som "adio il mio caro amico: io voi sono attaccato per tutta la mia vita" till sin välgörare.³⁵

En post skrevs in med sin latinska titel "Ovidii Nas. Metamorphoses" men tillägget "(Cum Versione Anglica)" ger en vink om att det handlar om en lärobok. Den här utgåvan innehöll således en engelsk översättning av Ovidius och var ursprungligen avsedd för engelska skolpojkar.³⁶ Den kom ut 1735 och fortsatte att ges ut i ständigt nya upplagor under hela 1700-talet. Förekomsten av ytterligare två volymer av Ovidius i fransk översättning ("Oeuvres d'Ovide") kan förvisso vara ett tecken på ett särskilt intresse för den romerske skalden men möjligheten att parallellläsa latin och engelska med ytterligare hjälp av franska versioner har nog också haft en viss betydelse för förvärvet.³⁷

En enda bok på svenska fanns i denna boksamling. Det var den bok som trängde längst ut bland folket: den svenska psalmboken. Ytterligare två titlar var producerade i Sverige: "Möllers Fransösk och Svenska Lexicon" och "Svenskt och engelskt Lexicon". Om det senare noterades att det var "Defect".³⁸

Av böcker på tyska syns inga spår. Det är anmärkningsvärt för just runt decennieskiftet 1790, när Charlotte Ekerman dog, befann sig den tyska litteraturen på frammarsch. Fiktionsprosa i form av romaner intog marknaden med stormsteg. Den hyperpopulära romanförfattaren August Lafontaine fyllde hela tiden på med nya sentimentala romaner som också kom i svensk översättning.³⁹ Även franska översättningar av tyska romaner publicerades.⁴⁰ Charlottes starka band med Frankrike, och även med Italien, i förening med hennes lyhördhet för aristokratins anglofila tendenser verkar inte riktigt ha gett utrymme för den nya inriktningen mot den tyska underhållningslitteraturen.

Genrer

För att få ett grepp om vilka intresseområden som var representerade i aktrisen boksamling har jag provat en indelning efter genrer. Ingen sådan indelning är självklar, allra minst när man arbetar med ett historiskt material. Avsikten är att grupperingen av böckerna också ska säga något om deras ägare: det är rimligt att anta att de genrer som är rikligast företrädda på olika sätt motsvaras av ägarens intressen. Det kan röra sig om hennes intresse för förströelseläsning, för språkstudier, geografi och historia. Hennes yrkesmässiga bakgrund har avsatt spår i en betydande samling teaterpjäser och övrig teaterlitteratur. Också det som näst intill saknas: religiös litteratur, företrädd av en enda post, den svenska psalmboken, är så anmärkningsvärt att det blir till ett karakteristikum för samlingen. Förekomsten av äldre sammanbundna tidningar är inte särskilt förvånande. Det var vanligt att man handlade med inbundna årgångar av dagliga tidningar flera år efter publicering. Men hur förhöll det sig egentligen med romanerna? Stämmer det att Beata Charlotta Ekerman efterlämnade en boksamling som bestod av "Åtskillige större delar i Theatre historien samt Fransyska Romaner"? Det var ju så boupptecknarna beskrev samlingen.⁴¹

Lexikon och grammatikor

Charlotte Ekerman kom att leva ett med tidens mått mätt kosmopolitiskt liv. Hennes år i Frankrike och hennes italienska resa ställde krav på språkkunskaper. Antalet lexikon och grammatikor vittnar om en stark ambition att förvärva formella kunskaper inte bara i franska utan även i engelska och italienska. Fyra lexikon samt en italiensk och två engelska grammatikor fanns i hennes hem.⁴² Därmed hade hon de bästa förutsättningar för systematiska studier inom detta område. Elementära kunskaper i franska språket hade, som jag redan nämnt, Mlle Ekerman förmodligen bibringats redan under sina år vid Kungl. teatern i Stockholm.⁴³ Den franska hon skriver i sina brev till Sparre är långt ifrån korrekt; här finns grammatiska fel, men framför allt är det stavningen som kan få en läsare i dag att haja till och vid första anblicken döma ut brevskrivarens språkliga kompetens. Men läser man den franska texten högt märker man att språket är förvånansvärt idiomatiskt. Den "dåliga" stavningen var Charlotte inte ensam om. Det var i själva verket en vanlig attityd hos överklassens brevskrivare att inte bekymra sig om stavning. Och detta gällde inte bara kvinnor, som ju inte hade drillats på skolbänken i vare sig stavningsövningar eller andra paradig.⁴⁴

Mot denna bakgrund är det särskilt intressant att finna så pass många lexika och grammatikor i hennes ägo.

Reseböcker

Också reseböckerna – guideböcker och topografisk litteratur – är förväntade inslag i den resande aktrisens boksamling. Inalles sex poster visar titlar som kan sorteras in under denna rubrik. År 1775 utkom en vägvisare för resenärer på den europeiska kontinenten, *Itinéraire des routes les plus fréquentées* av Louis Dutens. Där fanns samlat allt vad en resenär kunde begära: restider (i timmar och minuter mellan olika orter), avstånd (i engelska mil), vilka sevärdheter som borde besökas och omvandlingstabeller för valutor, mått och vikt. Denna tidiga föregångare till Michelin-guiderna hade kommit ut i en ny upplaga 1783, just innan Charlotte Ekerman startade sin italienska resa. *Voyage d'Italie, ou recueil de notes sur les ouvrages de peinture et de sculpture qu'on voit dans les principales villes d'Italie* bestående av tre delar, hade kommit ut 1751, men också den återkom i nya upplagor. För Mlle Ekerman, som ville uppträda som "femme de qualité", var det viktigt att intressera sig för den italienska konsten. Hon smälte på det viset in i den skara av högvälborna turister som vid denna tid drogs till Italiens skatter. Hon beskriver själv hur hon i Florens stiger upp klockan sju varje dag för att i språngmarsch bege sig till gallerierna och kyrkorna. Med stor belåtenhet konstaterar hon att hon börjat tänka som en konstälskare.⁴⁵ Dessutom finns antecknad en "Wägwisare genom Italien på Italienska med Chartor" och en "Almanach du Voyageur à Paris" från 1785, förmodligen införskaffad när Charlotte Ekerman var tillbaka i Paris efter den italienska resan.

Till den topografiska litteraturen får man räkna *Mémoire sur les Tremblemens de Terre de la Calabre*. Jordbävningen i Messina och Kalabrien hade inträffat 1783, året före Charlottes resa. Författare till detta verk var en fransman vid namn Déodat de Dolomieu (1750–1801). I sitt förord framhåller författaren att han är angelägen om att sprida kännedom om markförhållandenas betydelse för förståelsen av hur jordbävningen verkat. Framför allt vill han bekämpa alla vidskepliga vanföreställningar som inte tagit hänsyn till att förutsättningen för denna jordbävning är den vulkaniska grunden. Verket kom ut 1784 i Rom. Själv kom Charlotte aldrig så långt söderut som till Kalabrien. Hennes resa stannade i Neapel.

Historiska böcker

Att verk med historisk bakgrund inte alltid är rena faktaskrifter har dagens läsare av historiska berättelser klart för sig. Ja, även biografier och självbiografier läses i dag mera som underhållande fiktion än som hårda fakta. Under 1700-talet ifrågasattes inte sanningsvärdet hos dessa genrer på samma sätt, särskilt inte av nya läskategorier som ofta saknade formell skolning. I Mlle Ekermans bibliotek fanns nio poster med titlar vilka kan klassificeras som i vid mening historiska.

George Anne Bellamy (1727–1788) publicerade några år före sin död sin självbiografi med den talande titeln *Apology* (1785) i sex delar. Bakom författarens dubbelkönade namn dolde sig en engelsk skådespelerska. Från 1750, då hon gjorde succé i rollen som Julia mot David Garrick som Romeo, beskrev hennes liv en brant nedåtgående bana kantad av misslyckade kärleksrelationer och penningbekymmer.⁴⁶ Sådana minnen från en aktris vedermödor bör ha haft ett särskilt intresse för den nog så hårt prövade kollegan Charlotte Ekerman.

Verket *Histoire secrète des femmes galantes de l'antiquité* (1726–1732; 1745) utkom också det i sex delar.⁴⁷ Det är ett exempel på en form av storslagna satsningar som på sin tid värderades högt men i dag enbart åtnjuter kuriosavärde. Benämningen "histoire secrète" drog till sig en publik som nog var mer intresserad av erotiska äventyr än kvinnohistoria. Denna inriktning mot det ekivoka underströks förstas ytterligare av att det var en påstått historisk framställning av "galanta damers" leverne. Charlotte Ekerman med sitt ursprung i teatern och sin osäkra sociala förankring, kunde hon inte själv bli tagen för "femme galante"? I själva verket strävade hon hela tiden efter att göra sig fri från denna stämpel. Därför vakade hon noggrant över att hennes identitet inte skulle avslöjas under Italienresan. Hon odlade sina intellektuella intressen och strävade mot att bli accepterad som "femme de qualité".

Av *L'Histoire universelle des théâtres de toutes les nations* (1779–1781) fanns åtta av de inalles tretton delarna hos Mlle Ekerman.⁴⁸ Verket uppvisade en stark slagsida mot antikens teaterhistoria och inte mindre än just de åtta första delarna ägnades forntidens teater.

De tre titlar som nämnts ovan kan alla knytas till personen Charlotte Ekerman. Böckerna passar väl in i det vi vet om hennes liv. Men det finns också titlar som inte omedelbart låter sig associeras till Charlottes sfär. Det är svårare att se den personliga anknytningen i sådant som tryckta utgåvor av fredstraktater.⁴⁹ Möjligen skulle man kunna sätta dem i samband med det rykte som sa att Charlotte under sina sista år skulle ha varit den holländske ministerns i Stockholm älskarinna. Eller var de så vackert bundna att deras främsta värde för henne låg i det

estetiska utanverket? Kanske var de mest exempel på ”conspicuous consumption” med uppgift att förmedla social status, ett tidigt tecken på konsumism?⁵⁰

Vitterhet

Även om det ur 1700-talets perspektiv inte är alldeles självklart att skilja mellan faktalitteratur och fiktionslitteratur drar jag här en sådan skiljelinje. Den kan tydliggöra hur den ökande bokproduktionen i hög grad handlade om fiktiva berättelser i olika former. Jag gör en tredelad indelning av gruppen fiktionslitteratur i vitterhet, romaner och teaterpjäser.

Med vitterhet förstår jag i detta fall diktkonst, det vill säga fiktion (prosa och poesi) med *estetiskt-konstnärliga anspråk*. Det motsvarar ganska väl dagens begrepp skönlitteratur.⁵¹ Dock utesluter jag romaner och teaterpjäser som behandlas i en grupp för sig. Ändå blir den här gruppen tämligen disparat. Här finns både verk som blivit odödliga och sådana som sedan mycket länge försvunnit ur det kollektiva minnet. Så räknad blir vitterheten den största gruppen med 16 poster.

Euvres är den franska beteckningen på samlade verk. Charlotte Ekerman ägde ”Oeuvres d’Ovide”, ”Oeuvres de Boileau”, ”Oeuvres de Molière” och ”Oeuvres de Florian”. Dessutom innehade hon en volym av ”The Works of Alexander Pope”. Av dessa författare intar alla utom Florian i dag en plats i den västerländska litterära kanon. Men under Charlotte Ekermans livstid var Florian tvärtom den förmodligen mest omtalade av dessa författare.

Jean Pierre Claris de Florian (1755–1794) var en högst produktiv och populär skriftställare under 1700-talets sista decennier. Som en bekräftelse på att han räknades till de etablerades skara invaldes han 1788 i Franska Akademin. Florian var verksam inom de flesta gångbara genrer. Framför allt gjorde han sig känd som fabelförfattare, men han producerade även teaterstycken. Florian spelades i Stockholm av kungens franska trupp. Pjäsen *Les deux billets* gavs på Drottningholm 1786⁵² och Didric Gabriel Björn översatte tre av Florians komedier till svenska för Carl Stenborgs teater 1787, då Charlotte hade återvänt till Stockholm.⁵³

En fransk översättning av Milton, *Traduction du Paradis perdu*, överraskar.⁵⁴ Miltons tematik var kanske inte något som man i första hand kopplar samman med en ung skådespelerska under senare delen av 1700-talet. Men innehavet av Miltons gammaltestamentligt inspirerade epos kan tolkas som ett tecken på Charlotte Ekermans kulturella ambitioner.

Charlotte Ekerman verkar inte ha stått främmande för poesi. ”Poesies de Madame & Madem^{le} Deshoulier” hade under hela 1700-talet behållit en viss popu-

laritet.⁵⁵ Antoinette Des Houlières (1638–1695) var en av det stora seklets salongsvärdinnor. Hon publicerade sig i olika genrer inklusive tragedier men i den mån hon numera omnämns är det som poet. Voltaires rader om henne är dock typiskt tvetydiga: "De toutes les dames françaises qui ont cultivé la poésie, c'est elle qui a le plus réussi, puisque c'est elle dont on a retenu le plus de vers."⁵⁶ Madames Des Houlières dotter, Antoinette Thérèse Des Houlières (1659–1718), gav postumt ut sin mors dikter och passade samtidigt på att lägga till några egna.

Bakom titeln *Les poésies diverses par Mons. L'abbé de B----* döljer sig kardinalen de Bernis poetiska alster. Den framstående franske politikern, diplomaten, författaren och akademiledamoten François-Joachim de Pierre, mera känd som kardinal de Bernis (1715–1794), var mellan 1774 och 1794 franskt sändebud vid den heliga stolen.⁵⁷ Hans luxuösa bostad blev Mlle Ekermans fasta punkt under de två sejourer hon gjorde i Rom.⁵⁸ Också Gustaf III och hans följe hade tagits mycket väl om hand av kardinalen under den italienska resan. Kardinalens dikter var uppskattade, men en viss kritik fick även han utstå. Fredrik II:s omdöme var välkänt men inte så smickrande. Han menade att Bernis dikter kännetecknades av "stérile abondance".⁵⁹

Men de stora filosoferna saknades lika mycket hos Charlotte Ekerman som i de privata franska 1700-talsbibliotek den franske litteraturhistorikern Daniel Mornet beskrivit i sin tidiga undersökning av vilken litteratur som i själva verket nådde ut till läsarna.⁶⁰ Charlotte hade inget av Montesquieu, inget av Diderot och inte en enda volym ur Rousseaus rika produktion. Voltaire var dock inte helt frånvarande. En gipsbyst föreställande denna seklets fixstjärna prydde sin plats i hennes våning. Dess åsatta värde var modesta 16 skilling.⁶¹

Romaner

Romanen är den genre som under 1700-talet vann en särskild plats i den läsande allmänhetens hjärtan. Men samtidigt som romanläsning bredde ut sig i alla sociala skikt från kungligheter till sådana som bara precis hade nått över dechiffreringsstadiet i läsförmåga ifrågasatte den intellektuella eliten just de minst utbildade läsargruppernas romanläsning. Frågan gällde vilka effekter en ohämmad läsning kunde ha på mindre lästränade, alltså utbildade läsare. Att kvinnorna tillhörde denna lättpåverkade grupp sågs som en självklarhet. När den kvinnliga läsaren själv valde sina böcker och till äventyrs dessutom läste om kvinnor som trotsade föräldrars och förmyndares uppmaningar, kunde hon bli en utmaning för hela det patriarkala samhällsbygget. Därmed riskerade romanen att bli något mer än en lit-

terär genre, nämligen en socialt verksam kraft. Föga förvånande gav detta upphov till en inflammerad moralisk debatt.⁶²

Så vad kunde man vänta sig annat än ett stort antal romaner i en ung kvinnas bibliotek? Och enligt själva bouppteckningen skulle ju samlingen bestå mest av teaterhistoria och "Fransyska Romaner".⁶³ Att där fanns teaterhistoriska verk har vi redan kunnat konstatera. Antalet poster som kan identifieras som romaner uppgår till femton och av dem var tolv på franska. Detta betyder att gruppen romaner är näst störst efter vitterhet. Helt galet var således inte förrättningsmannens omdöme. Bland romanerna känner vi igen Goethes *Werther* i fransk översättning, *Les passions du jeune Werther* (1777). Den ingick i en vida spridd romansamling kallad *Petite bibliothèque de campagne ou collection de romans*. Det engelska inslaget märktes förstås även här. Där var två romaner av den omtyckta engelska romanförfattaren Frances Burney: *Evelina or the History of a Young Lady* (1778; minst sex nya upplagor fram till 1788) samt i fransk översättning *Cécilia, ou Mémoires d'une Héritière* (1784). Dessutom ägde Charlotte Ekerman bästsäljaren *The Vicar of Wakefield* (1766; därefter ständigt nya upplagor) av Oliver Goldsmith. Ytterligare en roman utger sig för att vara ett engelskt original: "Le Sylphe. Traduction de l'Anglois" (1784). Författaren var anonym men översättaren framträdde med sitt namn. Pierre-Prime-Félicien Le Tourneur (1737–1788) hade gjort sig känd som tidig översättare av Shakespeare. Han arbetade flitig med att introducera engelsk litteratur på den franska marknaden.⁶⁴ Bland de omfattande projekt han genomförde finns också översättningen till franska av Richardsons *Clarissa Harlowe* i tio delar.

Félicia ou mes fredaines (1775, 1782) är en erotisk eller snarare pornografisk roman, förbjuden av den franska censuren och fortfarande i dag undangömd i "giftskåpet" (*l'enfer*) i Bibliothèque Nationale de France. Författaren André-Robert Andréa de Nerciat (1739–1800) var en äventyrare i stil med Casanova.⁶⁵ När han låter sin huvudperson Félicia föra pennan, försöker hon ingalunda göra gällande att det skulle vara i syfte att varna läsarna för att leva samma sexuellt lössläppta liv som hon själv. Tvärtom vill hon framhålla sin livsstil som den enda som leder till mänsklig lycka. I sin inledning till en modern utgåva menar sjuttonhundratalsforskaren Raymond Trousson att i denna roman förmedlas mer en bild av en sexuell utopi än av djup omoral.⁶⁶ Det kunde kanske stärka Charlotte Ekermans självkänsla att se att hennes egen livsstil som kokott kunde ges ett värde i sig. Samtidigt var ju Charlottes ambition hela tiden att suddas ut den identiteten och i stället bli en självklar "femme de qualité".

Förekomsten av en bokkatalog, *Catalogue des livres du Cabinet de lecture de Lejay*, är intressant. Läsekabinettet, eller, som den svenska termen lyder, det kommersiella lånbiblioteket, var beläget i hjärtat av Paris på Rue neuve des Petits Champs.⁶⁷

Utan katalog var det inte möjligt att orientera sig i dessa bibliotek som under 1700-talet blev de stora distributörerna av romaner såväl i Paris som i övriga Europa. I detta parisiska bibliotek erbjöds kunderna både gamla och nya böcker liksom franska och utländska tidningar och tidskrifter mot pant eller betalning per gång.⁶⁸ Katalogen kan vara en indikation på att Charlotte Ekermans läslust var så pass stor att hennes egen boksamling inte räckte till att släcka behovet av nya böcker. Hon, liksom så många andra lässugna personer, följde tidens mode och lånade böcker mot en smärre summa.

Teaterpjäser

Kärnan i Charlotte Ekermans boksamling bestod av teaterpjäser. Även om det handlar om endast sju poster så fanns i dessa inte mindre än 41 enskilda pjäser. Men den som upprättade bokförteckningen fann det inte mödan värt att specificera pjästitlarna. Kanske fann han banden för obetydliga och utan ekonomiskt värde. Därmed begränsades informationen till anteckningar som "5 Diverse fransöskä Comedier" i kvartogruppen och ytterligare "15 Diverse Franska Comedier" bland oktaverna. Även här lyser Charlottes starka engelska intresse igenom. Hon ägde något som benämndes "English Comedies in three volumes". Men vilka engelska och franska komedier som gömde sig bakom de här summariska omnämningarna får vi alltså inte veta. Däremot vet vi att hon var innehavare av en uppsättning av Molières samlade verk i åtta band. Och hon ägde ett exemplar av Beaumarchais *Le Mariage de Figaro*. Beaumarchais pjäs hade haft premiär i Paris i april 1784, fyra månader innan Charlotte gav sig ut på sin italienska resa. Frågan om människors lika värde engagerade Charlotte, som under sin vistelse i Italien rörde sig i de högsta sociala kretsar men hela tiden var tvungen att dölja sin identitet som landsförvisad skådespelerska utan rekommendationer. Inte minst utifrån egna erfarenheter bör hon ha kunnat sympatisera med den kritik av Ancien Régimes sociala ordning som Beaumarchais för fram i sin pjäs. Teaterlitteraturen omfattar även den redan nämnda *Histoire universelle des théâtres* och en *Calendrier historique & chronologique des theatres de Paris l'an 1784*.

Litteraturen med teateranknytning speglar på ett självklart sätt sin ägare. Hennes intresse för denna har ju en klart professionellt bakgrund. Men under sin exil framträdde Charlotte inte som skådespelerska. Hon besökte inte heller några föreställningar i Italien. I breven dömde hon ut den italienska teatern som tråkig.⁶⁹ Den enda kontakt med teatern som återstod för henne var då läsning av nya och gamla teaterpjäser. Så kunde hon ändå återknyta till den teatervärld från vilken hon hade utestängts.

Religiösa böcker

Charlotte Ekerman ägde en enda svensk bok. Denna bok var unik även i ett annat avseende. Den var förteckningens enda religiösa bok. Det är i sig inte förvånande att Charlotte ägde en svensk psalmbok, då psalmboken samtidigt var den mest spridda boken i Sverige. Ägde man endast en bok så var det psalmboken. Men att det i Charlotte Ekermans bibliotek inte fanns några fler religiösa böcker är värt att notera. Frånvaron av andaktsböcker eller andra religiösa skrifter gör att hennes boksamling kan karakteriseras som sekulariserad. Under det sena 1700-talet syntes i bokproduktionen en tendens mot en minskande andel teologisk litteratur och i den högreståndsmiljö i vars marginal Charlotte Ekerman levde kunde man se tydliga tecken på sekularisering. Men sett ur ett nationellt perspektiv fortsatte de religiösa böckerna att dominera såväl bokmarknaden som privata samlingar.⁷⁰

Man måste ändå vara försiktig med att tolka frånvaron av religiösa böcker som tecken på religiös likgiltighet. I sina brev går Charlotte hårt fram mot den katolska kyrkan. Men även hemmavid höll ju den lutherska kyrkan sina församlingsbor i ett fast grepp, något som hon aldrig finner anledning att beröra i sina brev.

Periodika

Under 1700-talet utvecklades pressen snabbt. En medial era inleddes. Även om utbudet av tidningar inte på något sätt kan jämföras med vår egen tids så lästes de tidningar som kom ut med större omsorg och intensitet än dagens. Läsvärdet var inte på samma sätt bundet till nyhetsvärdet. Årgångar av dagstidningar som *Dagligt Allehanda* eller *Stockholms Posten* bands in, salufördes i bokhandlar och snusbodar och lånades ut av de kommersiella lånbiblioteken.⁷¹

Hos Charlotte Ekerman finner vi exempel på hur tidningar återanvändes. Bland hennes böcker fanns två periodiska publikationer. Bakom titeln "Le Spectateur ou le Socrate moderne" döljer sig en av tidens mest framträdande tidskrifter, nämligen Addison och Steeles *The Spectator*.⁷² Den franska översättningen hade publicerats i sju volymer och Charlotte var ägare till dem alla.

Dessutom ägde hon årgång 1786 av *Mémoires secrets; ou Journal d'un Observateur*, en populär fransk tidskrift vars historia varit svår för forskarna att reda ut. Ursprungligen cirkulerade denna publikation som nyhetsblad skrivna för hand (så kallade *nouvelles à la main*) i Paris.⁷³ Den trycktes sedan i 36 volymer mellan 1777 och 1789. Tidskriftens syfte var att informera om och analysera fransk litteratur och franska samhällsförhållanden mellan 1762 och slutet av 1780-talet. I

sin tryckta form erbjöd alltså dessa ”hemliga minnesanteckningar” retrospektiva överblickar snarare än dagsaktuell information. Teaterstycken, bokutgivning och litterära sällskap (*assemblées littéraires*) följdes upp. Det var just den här typen av publikation som skapade den habermaska offentligheten.⁷⁴ Men där Jürgen Habermas enbart såg fria män som kom samman i kaffehus för att fritt utbyta åsikter får vi här möta en ensam kvinna som på egen hand, via läsning av böcker och tidskrifter, försöker fördjupa sin förståelse av litteraturen och det omgivande samhället.

Avslutande ord

Jag har försökt att knyta några böcker som registrerats i en bevarad bouppteckningsbilaga till vad vi vet om deras ägare. Syftet har varit både att bestämma boksamlingens karaktär genom att identifiera böckerna och att via boksamlingen nyansera bilden av den unga skådespelerska som ägt dem.

Många av böckerna hade kommit ut under 1780-talet. Boksamlingen bestod till övervägande del av tidens moderna böcker på franska. Man kan således anta att Charlotte Ekerman redan under sin vistelse i Paris inrättade sitt lilla privata bibliotek. Hon kan knappast kallas boksamlare, till det var hennes bibliotek alltför obetydligt både när det gäller böckernas antal och deras karaktär. Hon var heller inte någon ensidig nöjesläsare. Hennes samling innehöll så pass många språkliga handböcker, historiska verk och rent vetenskapliga redogörelser att den skulle kunna göra rätt för beteckningen encyklopedisk, om inte detta begrepp riskerat att föra tankarna till betydligt anspråksfullare bibliotek. Med böckernas hjälp skaffade sig Charlotte Ekerman insikter på för henne viktiga områden som språk, historia och geografi. De gav henne hjälp att orientera sig i en omvärld där hon stundtals kunde tas emot som en firad skönhet vid olika europeiska hov för att däremellan hotas med livstids fängelse. Böckernas värld kunde knappast överträffa hennes egen verklighets oförutsägbarhet.

På olika vägar hade dessa böcker funnit vägen till sin ägarinna. Man kan utgå ifrån att hon hade läst många av dem. Andra hade hon bara bläddrat i och några hade hon kanske nöjt sig med att beundra ryggarna på, där de stod uppställda i hennes bokhylla. Men också olästa böcker ingår i det litterära landskap som varje boksamling utgör. Lästa eller inte var de betydelsefulla komponenter i hennes hem.

Charlotte Ekermans bokvärld är till sitt innehåll omväxlande. Det handlar om en distingerad samling böcker, som ökade sin ägares kulturella kapital. Det kapitalet hade gett henne en inträdesbiljett till kungliga hov och aristokratiska miljöer

men det lät sig inte omedelbart omvandlas till social status och ännu mindre kunde det ge ekonomiskt utbyte. Som ensamstående kvinna och skådespelerska kunde hon inte vinna erkännande som "femme de qualité". Men låt oss postumt tillerkänna henne hederstiteln damen med det utsökta biblioteket.

Noter

1. Stockholms stadsarkiv, bouppteckning 1790/1/55.
2. Tre porträtt är kända: en oljemålning av Adolf Ulrik Wertmüller (se Ernst E. Areen, "Vem hon var. Ett Wertmüllerporträtts historia", *Ord och bild* 1919, s. 197–205), en gravvyr av Elias Martin (Kungl. biblioteket) och en teckning av J. L. Caton, se Agneta Åhlén, *Katalog över handteckningar*, Actae bibliothecae arosiensis IX (Västerås, 1977).
3. SSA, bou 1790/1/55, "Förteckning på Böcker".
4. För närmare biografiska uppgifter om Beata Charlotta Ekerman se Bengt Hildebrand, "Beata Charlotta Ekerman", *Svenskt biografiskt lexikon* XII (Stockholm, 1949), s. 707–709, Margareta Björkman, "Ett svenskt fruntimmers resa till Italien: Beata Charlotta Ekermans brev till Carl Sparre 1784–1785", *Sjuttonhundratals* 2005, s. 93–129, även Margareta Björkman, *Catharina Ahlgren: ett skrivande fruntimmer i 1700-talets Sverige* (Stockholm, 2006), s. 71–73.
5. Om farfadern Olof Ekerman, se B. Hildebrand, "Ekerman", *Svenskt biografiskt lexikon* XII (Stockholm, 1949), s. 699; om morfadern Anders Ahlgren, se K. G. Odén, *Östgötars minne: biografiska anteckningar om studerande östgötar i Uppsala 1595–1900* (Stockholm, 1902), nr 1365.
6. Utkast till pjäsen författat av kungen. Versifieringen utfördes av Gustaf Fredrik Gyllenborg och Gudmund Jöran Adlerbeth stod för divertissemangent, se vidare Marie-Christine Skuncke & Anna Ivarsdotter, *Svenska operans födelse: studier i gustaviansk musikedramatik* (Stockholm, 1998), s. 72–80, 385 f.
7. Om Charlotte Ekermans framträdande som Mechtilde se Nils Personne, *Svenska teatern under gustavianska tidevarvet jämte en återblick på dess tidigare öden* (Stockholm, 1913), s. 121–123.
8. Brevet, daterat den 12 december 1774, finns återgivet i *Bref rörande teatern under Gustaf III 1788–1792*, utg. E. Lewenhaupt (Uppsala, 1894), s. 301.
9. Carl Forsstrand, *Sophie Hagman och hennes samtida: några anteckningar från det gustavianska Stockholm* (Stockholm, 1911), s. 138–171, som bl.a. bygger på Fredrik Axel von Fersen, *Historiska skrifter* IV–V (Stockholm, 1869–1870). Om anklagelserna skriver Fersen att kungen som skäl att spärra in Charlotte Ekerman anförde "att hon haft brottsliga utlåtelser rörande kronprinsens födelse" samt "att hon i hemlighet födt ett flickebarn till världen som hon hade bringat om lifvet", d. 5, s. 42.

10. Forsstrand 1911, s. 163.
11. Riksarkivet, Börstorpssamlingen, Brev till Carl Sparre, E 3052.
12. Stockholms stadsarkiv, kronotaxeringslängd 1785:63, överståthållarbostaden, kvarteret Europa, nr 152.
13. *Rutger Fredrik Hochschilds memoarer* I, utg. Henrik Schück (Stockholm, 1908), s. 32.
14. Om Julie Ekermans brevväxling med Carl Sparre se Marie Löwendahl, *Min allrabästa och ömmaste vän! Kvinners brevskrivning under svenskt 1700-tal* (Göteborg & Stockholm, 2007), s. 164–228, Tilda Forsselius, "Jaget, frun och den fjolliga flickan: rollspel och identitetskonstruktion i Julie Björckegrens brev till Carl Sparre", i *Brevkonst*, red. Paulina Helgeson & Anna Nordenstam (Eslöv, 2003), s. 45–74.
15. Hochschild 1908, s. 95.
16. Kungliga biblioteket, Stockholm, Gjörwells brevsamling, Ep. G 8:12–13, Brev från Gjörwell till K.H. Leijonhufvud, 4 dec. 1787,
17. SSA, bou 1790/1/55.
18. RA, Börstorpssamlingen, Brev till Carl Sparre, E 3052: Neapel 28/9 1784, Neapel 9/10 1784, Rom 15 januari 1785.
19. Henrik Grönroos & Ann-Charlotte Nyman, *Boken i Finland: bokbeståndet hos borgerskap, bantverkare och lägre sociala grupper i Finlands städer enligt städernas bouppteckningar 1656–1809* (Helsingfors, 1996), s. 8 f.; Margareta Björckman, "Böcker och bouppteckningar", *Historisk tidskrift*, 1999:1, s. 87–91; Arne Jarrick, *Mot det moderna förnuftet: Johan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm* (Stockholm, 1992), s. 100–110.
20. Robert Darnton, "The First Steps Toward a History of Reading", *The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History* (New York & London, 1990), s. 162 f.
21. Jämför Ilkka Mäkinen, *Bokvurm i Tammerfors: lantmätare Gustaph Adolph Tuderus (1766–1817) bibliotek* (Tammerfors, 2005), s. 33.
22. Jarrick 1992, s. 93–95, 196.
23. Jämför Henrik Horstbøll, *Menigmands medie: det folkelige bogtryk i Danmark 1500–1840* (København, 1999), s. 273–296.
24. Anita Ankarcrona, *Bud på böcker: bokauktioner i Stockholm 1782–1801: Traditionen, böckerna, publiken* (Stockholm, 1989), s. 135.
25. Grönroos & Nyman 1996, s. 72.
26. Grönroos & Nyman 1996, s. 338.
27. Som en riktlinje kan nämnas att man i dag räknar med 40 volymer per bokmeter. <http://segate.sunet.se/cgi-bin/wa?A2=ind0204&L=BIBLIST&P=157260>, 2011-01-01.
28. Magnus Björkenheim, som undersökt den franska litteraturens förekomst på finländska herrgårdar, visar på den massiva franska dominansen i dessa bibliotek, som ofta går tillbaka till 1700-talet, Magnus Björkenheim, *Äldre fransk litteratur på herrgårdar i Finland: Collections littéraires françaises dans les manoirs de Finlande* (Helsingfors, [1929] 1981), s. 35.

29. I inledningen till sin studie över 1800-talets skådespelerskor skriver Ingeborg Nordin Hennel kort om utbildningen av skådespelare under 1700-talet. Nordin Hennel hämtar uppgifter från Kerstin Derkert, "Dramatiska teatern under den gustavianska tiden", *Den svenska nationalscenen: traditioner och reformer på Dramaten under 200 år* (Höganäs, 1988), och pekar på hur två av de främsta franska skådespelarna, Madame Marcadet och Monvel, i Gustaf III:s franska trupp engagerades för att leda utbildningen vid teatern, Ingeborg Nordin Hennel, *Mod och försakelse: livs- och yrkesbetingelser för Kongl. Theaterns skådespelerskor 1813–1863* (Hedemora, 1999), s. 66. Se även Nordin Hennels "Vägar till en scenkarriär", i *Ny svensk teaterhistoria 1, Teater före 1800* (Hedemora, 2007), s. 239–250. Se vidare om undervisning i franska Elisabet Hammar, *L'Enseignement du français en Suède jusqu'en 1809: Méthodes et manuels* (Stockholm, 1980).

30. Abel Boyer, *Le dictionnaire royal françois—anglois et anglois—françois* (Paris, 1753; 1783), Abel Boyer, *Grammaire angloise—françoise par Messieurs Miége et Boyer* (Paris, 1745).

31. RA, Börstorpsamlingen, Brev till Carl Sparre E 3052, Florens 1 sept. 1784. Om Sir Horace Mann (1701–1786) se *Resan till Italien. Gustaf Mauritz Armfjelts resedagbok 1783–1784*, utg. Rainer Knapas (Stockholm, 1997) s. 205.

32. Giuseppe Gaetano Bolletti, *Dell'origine e de' progressi dell'Istituto delle scienze di Bologna 1751*. En ny upplaga kom 1780 med den förändrade titeln *Notizie dell'origine e progressi dell'Istituto delle Scienze di Bologna e sue Accademie*. Bolognas vetenskapliga akademi åtnjöt hög status inom de lärdas republik. Många utländska ledamöter valdes in, bland dem Voltaire och Mme du Châtelet. Akademin ställning skilde sig från de franska, som fortfor att hålla fast vid den cartesianska vetenskapssynen. För Mme du Châtelet som var en framstående fysiker och översatte Newton till franska var det således naturligt att ta plats i Akademin i Bologna. Se även Massimo Mazzoti, "Mme Du Châtelet académicienne de Bologne", i *Émilie Du Châtelet: Éclairages et documents nouveaux, études réunies par Ulla Kölving & Olivier Courcelle*, Centre international d'étude du XVIIIe siècle (Ferney-Voltaire, 2008), s. 121–126, och Marta Cavazza, "Swedish Science in Bologna during the seventeenth and eighteenth centuries", i *Sidereus nunciis & Stella Polaris*, utg. Marco Beretta & Tore Frängsmyr (Uppsala, 1997), s. 79–96, om det täta utbytet mellan Bolognaakademin och Uppsala.

33. RA, Börstorpsamlingen, Brev till Carl Sparre, E 3052, Rom 15 jan. 1785.

34. François d'Alberti de Villeneuve, *Nouveau dictionnaire françois—italien [...]* (Bassano, 1777); Giovanni Veneroni, *Le Maître italien, la Grammaire françoise et italienne de Veneroni*, 1678 (17:e uppl., Lyon, 1784).

35. "Adjö käre vän, jag är er förbunden för hela mitt liv", RA, Börstorpsamlingen, Brev till Carl Sparre, E 3052, Rom 11 dec. 1784).

36. *P. Ovidii Nasonis Metamorphoseon libri XV. Cum versione Anglica or Ovidii Metmorphoses. With an English translation by John Clarke* (London, 1759).

37. "Oeuvres d'Ovide" är förmodligen *Ovidius Naso. Œuvres d'Ovide 1–2* (u.o., 1750).

38. Levin Möller, *Nouveau dictionnaire françois—svedois et svedois—françois: En ny frantzösk och svensk samt svensk och frantzösk lexicon eller orda-bok [...]* (Stockholm & Uppsala, 1745; 1755).

Det engelska lexikonet förmodligen Jakob Serenius, *An English and Swedish dictionary* [...] (Stockholm, 1757).

39. Dirk Sangmeister, *August Lafontaine oder Die Vergänglichkeit des Erfolges: Leben und Werk eines Bestsellerautors der Spätaufklärung* (Tübingen, 1998). Se även Margareta Björkman, *Läsarnas nöje: kommersiella länbibliotek i Stockholm 1783–1809*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, 29 (Uppsala, 1992) s. 366–371.

40. Dirk Sangmeister, *Bibliographie August Lafontaine* (Bielefeld, 1996), s. 125–137.

41. Se ovan.

42. För titlar se ovan.

43. Nordin Hennel 1997, s. 64.

44. Jämför t.ex. Gustaf Mauritz Armfelts brev i Jessica Parland-von Essen, *Behagets betydelse: dottrarnas utbildning i det sena 1700-talets adelskultur* (Hedemora, 2005), s. 120.

45. RA, Börstorpsamlingen, Brev till Carl Sparre, E 3052, Florens I sept. 1784.

46. <http://britannica.com/shakespeare/article-9003176>.

47. Utkom anonymt. Enligt A. A. Barbier, *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes composés* [...], II, s. 141, nr 8295 (Paris, 1823) var författaren F.-N. Dubois.

48. J.-M.-L. Coupé, Testu, F.-G. Desfontaines de la Vallée & le Fuel de Mericourt, *Histoire universelle des théâtres de toutes les nations, depuis Thespis jusqu'à nos jours*, par une Société de gens de lettres (Paris, 1779–81).

49. I "Memoires de Brandenbourg" publicerade under titeln *Mémoires et lettres de sa majesté très chrétienne, et les réponses et résolutions des états généraux* [...] (La Haye, 1678) handlar det om freden i Nijmegen 1678, där Frankrike, de tyska staterna, Sverige och Spanien förhandlade. — De fem delar av "Recueil historique de traités par Rousset" som Charlotte Ekerman var ägare till var ändå bara en femtedel av den kompletta utgåvan. Jean Rousset de Missy, *Recueil historique d'actes, négociations, mémoires et traités depuis la paix d'Utrecht jusqu'au second congrès de Cambray* [...], 1–25 (La Haye, 1728–46).

50. Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class* ([1899]; New York, 2007).

51. Min definition av vitterhet är således inte heller den helt i linje med samtida bruk. I det tidiga 1700-talets vitterhetsbegrepp inbegreps även vetenskap, men senare kom uttrycket mer allmänt att motsvara franska *belles-lettres*, se Bo Bennich-Björkman, *Termen litteratur i svenskan 1750–1850*, Meddelanden utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturhistoriska institutionen i Uppsala, 4 (Uppsala, 1970), s. 86–88.

52. Agne Beijer, *Les troupes françaises à Stockholm, 1699–1792: Listes de répertoire*, réd. S. Björkman, (Uppsala, 1989), s. 178.

53. *Samling af skådespel, upförde på nya svenska theatern i Stockholm I* (Stockholm, 1787).

54. *Paradise lost* översattes under 1700-talet minst tre gånger till franska. Den tidigaste 1729 av Dupré de Saint-Maur innehöll noter av Joseph Addison.

55. *Poésies de Me & Mlle Desboulriers*, 1705. Bland alla nya upplagor finns några från 1780 som kan ha varit aktuella för Charlotte Ekerman.

56. "Av alla franska damer som ägnat sig åt poesi är det hon som lyckats bäst, ty det är av henne som vi har bevarat flest dikter" (min översättning). François de Voltaire, *Le siècle de Louis XIV* (Paris, 1966), s. 219. Se också Société internationale pour l'étude des femmes de l'Ancien Régime, www.siefar.org/DictionnaireSIEFAR. Där finner man Mme Des Houlières under namnet Antoinette du Ligier de la Garde.
57. François-Joachim de Pierres, *Poésies diverses par Mons. L'abbé de B[ernis]*, nouvelle édition 1758.
58. Rom 15 dec. 1784.
59. "Ofruktbart överflöd" vilket väl närmast får tolkas som "fåfång mångordighet". Jfr www.friedrich.uni-trier.de.
60. Daniel Mornet, "Les Enseignements des bibliothèques privées (1750–1780)", *Revue d'histoire littéraire de la France*, 1910:17, s. 449–492.
61. SSA, bou 1790/1/55.
62. Bland alla översikter och studier av romanens roll i 1700-talets Europa kan nämnas samlingsvolymen *Reconsidering the Rise of the Novel, Eighteenth-Century Fiction* 12: 2–3, jan.–apr. 2000, som är både informativ och pålitlig. För svenska förhållanden se Mats Malm, *Textens auktoritet: de första svenska romanernas villkor* (Eslöv, 2001), även Margareta Björkman, "Romanen – en konfliktfylld historia", *Signums svenska kulturbistoria: Gustavianska tiden* (Stockholm, 2007), s. 305–329.
63. SSA, bou 1790/1/55.
64. För biografiska artiklar om Le Tourneur se *Patrimoine littéraire européen: Anthologie en langue française*, d. 2, utg. Jean-Claude Polet (Bruxelles, 2000), s. 461, och Roland Mortier, "L'Originalité", *Dictionnaire européen des Lumières*, red. Michel Delon (Paris, 1997), s. 812.
65. Raymond Trousson, "Introduction" [till *Félicia ou mes fredaines*], s. 1051–1063, här s. 1051 i *Romans libertins du XVIIIe siècle*, Textes établis, présentés et annotés par Raymond Trousson (Paris, 1993), s. 1067–1288.
66. Trousson 1993, s. 106.
67. *Catalogue des livres du Cabinet de lecture de Le Jay 1785* finns i BNF på mikrofilm. BnF 80, Q28 rulle 37 (uppgift hämtad från Yasmine Marcil, "Bibliographie de la thèse de Yasmine Marcil" (Paris, 2000). Denna är tillgänglig på nätet: <http://www.ehess.fr/centres/grihl/z-BibliosTheses/z-BiblioYasmineI.htm>).
68. I den franska katalogen *online*, BN-Opale plus, finns flera bokhandelskataloger från samma firma. Uppgifterna om lånbibliotekets erbjudanden är från Le Jays *Catalogue de libraire 1784*.
69. Rom 15 jan. 1785.
70. Jarrick 1992, s. 91–95; Ankarcrona 1989, s. 107; Hjalmar Holmquist, *Handbok i svensk kyrkobistoria II, Från reformationen till romantiken* (Stockholm, 1953), s. 207.
71. Björkman 1992, 268–273, 286 f.
72. *Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la république des lettres en France [...] ou Journal d'un observateur* I–XXXVI (Londres [Paris eller Amsterdam], 1777–99), mestadels känd under

namnet *Mémoires secrets de Bachaumont*. För en utredning av den komplicerade tillkomsthistorien se Tawfik Mekki-Berrada; *Mémoires secrets II (1777–1789)*, *Dictionnaire des journaux II*, ed. Jean Sgard (Oxford & Paris, 1991), s. 829–835.

73. Se vidare *Répertoire des nouvelles à la main, dictionnaire de la presse manuscrite clandestine XVIe–XVIIIe siècle*, éd. Francois Moreau (Oxford, 1999).

74. Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet: kategorierna privat och offentligt i det moderna sambället* (Lund, 1984; 1990).

Summary:

The Books of the Actress: Beata Charlotta Ekerman's Library 1790

In this article I discuss a collection of books that belonged to Beata Charlotta (Charlotte) Ekerman (1758–1790), an actress at the Royal Theatre in Stockholm. Ekerman became the mistress of Prince Charles, brother of Gustav III. The prince dismissed her for another woman and she was suspected of infanticide and slander against the king. The governor of Stockholm, Carl Sparre, helped her to avoid the Spinning House, but she was exiled and lived in Paris between 1782 and 1786. In 1784 she travelled to Italy, where she had been invited by a Neapolitan duke. Thanks to Ekerman's letters to Sparre it is possible to follow her journey from the papal court in Rome to the royal court at Naples. She spent her last years in Stockholm, now mistress of the Dutch ambassador and accused of espionage. The aim of this article is to study the interrelation between the owner and her books, on the basis of a list of Ekerman's books included in the estate inventory drawn up after her death. A selection of these books is discussed with particular regard to language and genre. The collection, described in the inventory as consisting mainly of theatrical pieces and French novels, turns out to have had a wider range, thus revealing its owner's ambition to transgress the stereotypical image of the eighteenth-century woman.

Keywords: Beata Charlotta Ekerman, theatre, book history.